

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

TESLÁR ÁKOS

„Istenes ördög”

Az Ady-kultuszok elfeledett Janus-arca

Az egyik legismertebb művésznovella, a *Tonio Kröger* 4. fejezetének művészetelméleti párbeszédében két gyökeresen eltérő álláspont feszül egymásnak. Mint emlékezetes, a párbeszéd Lizaveta Ivanovna müncheni műtermében zajlik a címszereplő és bizalmasa, a festőnő között. Tonio Kröger aránytalanul többet beszél, Lizaveta Ivanovna – záró, csattanószerű megállapítását leszámítva – leginkább csak rövid kérdéseket vet közbe, de álláspontja néhány mondatból is világos lesz. Beszélgetésük a művész jellemzőinek, a művészet valódi természetének megtalálására irányul.

A címszereplő szerint: „Az irodalom általában nem hivatás, hanem átok, ha tudni akarja”, „egy jóra való, egészséges és tisztességes ember egyáltalában nem ír, nem színészkedik, és nem komponál”, „A stílus, a forma, a kifejezés képessége már eleve feltételezi ezt a hüvös, válogató viszonyt az emberhez, mi több, föltételez egy bizonyos emberi elszegényedést és elsatnyulást. Mert az egészséges és erős érzésnek, már ez így van, nincs ízlése.”¹ Kröger szerint míg a közönség, a műkedvelő egészséges, a művészet lényegileg beteges, a *Trisztán és Izolda* például „beteges és mélyen szép értelmű mű”. Saját addigi életútja is nagyjából ennek az „elátkozott” sémának feleltethető meg, a fizikai gyengeség, betegség, érzékenység, kívülállás és persze a mámor összetevőiből épül fel. Az előző – meghökkentően szűkszavú – fejezetből tudjuk, hogy „amely mértékben gyengült az egészsége, azonmód finomodott a művészete, lett választékosabb, előkelőbb, értékesebb”, hogy „szíve halott volt és szeretet nélkül való, a hús kalandjaiba bonyolódott, mélyen lesüllyedt a kék, a forró bűn örvényeibe, és mondhatatlanul szenvedett emiatt”, valamint hogy „rikító ellentétek sodrában, fagyos szellemiség és emésztő érzéki tűz közt talajtalanul ide-oda hanyódván, a lelkiismeret gyötrelmétől lankadt életet élt, elvetemült, kicsapongó és rendetlen életet.”²

Ezzel szemben Lizaveta Ivanovna egy régebbinek tűnő megközelítés lehetőségét veti fel:

Más oldalról is ugyanolyan alaposan szemügyre lehet venni, Tonio Kröger. [...] Ugyan mondja, az irodalom megtisztító, megszentelő hatása, a szenvedélyek kiirtása megismerés és szó útján, az irodalom mint út a

¹ Thomas MANN, *Tonio Kröger*, ford. LÁNYI Viktor, = UÓ, *Válogatott elbeszélések*, Bp., Európa, 1973, 135–136.

² *Uo.*, 129–130.

megértéshez, a megbocsátáshoz és szeretethez, a nyelv megváltó hatalma, az irodalmárszellem mint az emberi szellemnek általában legneme-
sebb megjelenési formája, az irodalmár mint tökéletes ember, mint szent
– aki így látja a dolgokat, az maga szerint nem eléggé alaposan látja?³

A felsorolásban az arisztotelészi, indulatszublímáló katarziszelmélettel jól megfér a keresztény képzetkör, a megbocsátás és a szentség hangsúlyozásakor. Az előbbi démoni felfogással szemben ez a művész és a művészet céljának „angyali” toposzokkal írt változata.⁴

Csábító megoldás lenne az előbbit egyszerűen a modern, az utóbbit pedig a klasszikus költőfelfogásnak nevezni, és nem is lenne teljesen alaptalan: a modern költészet dekadens, diabolikus, beteges, mámoros, önpusztító, életidegen költőjéhez képest a másik, egészséges és hasznos, szórakoztatva tanító stb. költő valóban klasszikusnak tűnik – a szembenálló elképzeléseket mégsem volna helyes most naivan időbeliesíteni. Szintén csak szimbolikusan használható az a magyarázat is, amelyet Tonio – és az égtájszimbolikát igen kedvelő Mann – a beszélgetésben ad, s amelyet az előbbivel szemben térbeliesítőnek nevezhetnénk:

Magának joga van így beszélni, Lizaveta Ivanovna, mégpedig a maguk költőinek alkotásaira gondolva, az imádandó orosz irodalomra, amely a legvalóságosabban képviseli azt a szent irodalmat, melyről az imént beszélt.⁵

Az északit a délitől rutinosan megkülönböztető (és azt éppen Tonio Krögerben találkozni látó) Mann-olvasó számára egy (dekadens) Nyugat vs. (ősi, tiszta) Kelet szembenállás ködlik fel (ehhez már Adynak is köze van). Helyesebb lesz mégis tartani magunkat a legkevésbé általánosító tényekhez, s a két felfogást – ellentétük erősségét nem feledve – két lehetséges, választható szerepnek tekinteni a sok közül.

³ *Uo.*, 139.

⁴ A festőnő nyugodtsága (író vendégének hevességével szemben) őt mutathatja bölcsőbbnek – s mintha az elbeszélés végére Tonio álláspontja közeledne az övéhez, miután lezárja addigi (saját, szenvedélyesen ismertetett véleményét alátámasztó) életútját. Miután „látta magát [. . .] kirívó ellentétek sodrában, szentség és gerjedelem közt ide-oda hajszolva, túlfinomulva és elszegényedve, [. . .] eltévedve, letarolva, szétszaggatva, betegen – és zokogott a bánattól és a honvágytól”, azt írja levélben Lizavetának: „Én bámulom a büszkéket és hidegeket, akik a nagy, a démoni szépség ösvényein kalandoznak [. . .] – de nem irigylem őket”, s végül ezt: „emberi alakok árnyékai nyüzsögnek előttem, integetnek, hogy varázsoljam el és váltsam meg őket”. Ez nem tartozik szorosan vagy lényegileg jelen témánkhoz, azzal legfeljebb alaki hasonlóságot mutat. *Uo.*, 177–179.

⁵ *Uo.*

A Tonio Kröger csak az egyik, talán legismertebb dokumentuma annak az áttekinthetetlenül kiterjedt diskurzusnak, amelyben a 19. század második felétől az elátkozott és a megáldott, a démoni és a szent, a betegség és az egészség és még több ellentétpár hirtelen jelentéshez jutott a költészet (ön)értelmezésében. Mindkét szerepfelfogás szinte közhelyszinten rendelkezésére állt Adynak, és ő életművének más-más vagy nem ritkán egyazon szeletében, aspektusában választotta is mindkettőt. A kettő közt feszülő ellentmondás jól beilleszkedett az ellentmondásokat halmozó gondolatvilágába. Ismert metaforáját önmagára alkalmazva „komp-művészek” nevezhetnénk őt, aki oda-vissza jár Nyugat és Kelet, modern és archaikus és sok más között, „kirívó ellentétek sodrában, szentség és gerjedelem közt ide-oda hajszolva, túlfinomulva és elszegényedve, [. . .] eltévedve, letarolva, szétszaggatva, betegen” stb. Sőt, világosan látható, hogy már igen korán új értelemegység létrehozására törekedett ebből a termékeny ellentmondás-halmazból.

A penna. Mit akar ez a rongyos, acélhegyű kis diabólus? [. . .] Miért kenyér és grádusokra emelő eszköz az egyiknek, s miért űző démon, szent örület, mártírium a másiknak? [. . .] hív a gyilkos, az acélhegyű ördög. . . Az istenes ördög. . . És akkor csupa hit a világ, csupa szerelmes lángra érdemesség az élet. És ilyenkor beleverjük, belekorbácsoljuk nyomorult testünket, összetépett idegeinket e nagy szerelembe. A jobb életért, a becsületesebb világért.⁶

1903-ban jelentek meg először ezek a sorok, s jelentőségüket nem csökkenti, hogy Ady a penna metonímiával az akkoriban még identitásában elsődlegesnek tudott újságírói hivatását jelölte. Az írás ördöge az „istenes” jelzőt kapja, a két képzetkör érzékletes oximoronban egyesül. A két álláspont, amelyet itt Tonio és Lizaveta beszélgetése körvonalaz, elkülönülő toposzkincsével kétféle Ady-kultusz alapját jelenti, találkozik az Ady személye és műve iránt megnyilvánuló tisztelet kultikus aktsaiban. A személyi kultusz előtti időben a kultusz még nem egyértelműen negatív hangzású fogalom, nem olyasmi, amit az utókornak le kellene vagy lehetne lepleznie. Például az

⁶ ADY Endre, *Levél az apámhoz* = ADY Endre *Összes prózai művei IV: Újságcikkek, tanulmányok: 1905. január–szeptember*, (s. a. r. VARGA József), Bp., Akadémiai, 1964 (Ady Endre *Összes Művei*), 44–46.

Athenaeum életműkiadása⁷ vagy az *Ady-Múzeum*⁸ megszerkesztése deklaráltan a pozitívan értett kultuszt kívánja szolgálni, bár ennek kezdettől fogva vannak erős bírálói, Karinthy Frigyes, később Négyesy László, Kosztolányi Dezső és mások személyében.

A kezdettől (illetve kb. az *Új versek* megjelenésétől) kultikus és ellenkultikus hevületű recepcióban eleinte erős a dekadens költő halálvágyára, mámoréhségére rájátszó kultikus gesztus. Személyes környezete is démoni vonásain ironizálva becézhetette Adyt Belzebúbnak – ez a romlástól, pusztulástól elválaszthatatlan, ugyanakkor mámoros költő-kép, amelyben mitológiai és keresztény gondolatok keverednek, Ady propagált én-képétől sem volt messze, már a nagyváradi *urbanizációs fordulat* eleje óta. *A szérum* című kedélyeskedő írásban 1900-ban így fogalmaz: „Életfilozófiám szilárd és régi: jobb egy pohár bornál – két pohár bor”, az ezután következő fiktív történetben pedig természetesen megtalálható a mámor kurrens toposza: „egyikük megkínált egy pohár abszinttel.”⁹ Az *Egy kis séta* miatti bírósági ügyben felmerülő *betegsége a Tiszántúl* cikk-írójával folytatott nyilvános vitában előbb szellemi, majd szellemtörténeti kontextusba helyeződve válik egyre fontosabbá és általánosabbá. A névtelen cikkíró tréfájára („Ady Endrének pedig – aki az ellene indított rágalmozási perbe belebetegedett – elég legyen annyi, hogy írása tanúság reá, hogy csakugyan beteg ő, beteg nemcsak testileg, hanem szellemileg is.”) Ady öntudatosan válaszol: „A szellemi betegségre tett bárgyú viccre pedig nekem ismét csak a vatikáni indeksz a tanúm. Akik arra kerültek, mind betegek voltak az Önök szemében.”¹⁰ Marxot kiforgatva mondhatjuk, hogy ami először csak komédiaként történik, tragédiaként tér vissza a későbbiekben, amikor Adynak mind a mámorhoz, mind a betegséghez való viszonya összetettebbé és súlyosabb kérdéssé

⁷ *Az Athenaeum husz esztendeje* című közlemény szövege: „az Athenaeum akkor lesz igazán az új magyar irodalom vezérkiadója, mikor megszerzi Babits Mihály és Móricz Zsigmond, majd nemsokkal később Ady Endre összes műveinek kiadói jogát. Ettől az időponttól kezdve az Athenaeum összkiadásai révén terjed e három nagy író kultusza.” Nyugat, 1927/I. Itt és a későbbiekben a folyóirat szövegeinek forrása: *Nyugat 1908–1941, Egy irodalmi legenda – digitálisan* (CD-ROM), Bp., Arcanum, 2000.

⁸ *Ady-Múzeum*, szerk. DÓCZY Jenő, FÖLDESSY Gyula, Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1924. A szerkesztők programjukban egyik céljukként azt jelölik meg, hogy Ady „kultusza elfoglalja az őt megillető helyet a nemzet köztudatában.” (Csak az önmaga ellenében is értelmezhető mondatok kedvelőinek hívom fel a figyelmét: a mondat ebben a formában úgy is olvasható, hogy az írók szándéka szerint Ady *kultuszának* kell az *Adyt* megillető helyet elfoglalni a köztudatban. . . S hát, valami ilyesmi történt.)

⁹ ADY Endre, *A szérum* = ADY Endre *Összes prózai művei I: Újságcikkek, tanulmányok: 1897. szeptember – 1901. május*, s. a. r. VEZÉR Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1990 (Ady Endre *Összes Művei*), 229–230.

¹⁰ A vitát ismerteti: PÉTER I. Zoltán, *Ady Endre regényes életrajza Nagyváradon*, Bp., Noran, 2007, 174–175.

válik, méltóbbá a dekadencia tárgykörének korábbi nagyjaihoz, például a *Magyar Pimodan* sorozatában, ahol Tas Péter név alatt a mámor és az átok szerepéről értekezve, többszöri használatával kiemeli és újra jelentéssel tölti fel a „költő, vagy mi az ördög” töltelékszavát.¹¹ Ezeket a toposzokat használja és népszerűsíti a *Nyugat* – kultikus és kanonizációs szempontból kiemelkedően jelentős – 1909-es dupla Ady-száma is. Fenyő Miksa például költészetének alapjaként említi a halál élményét, és Barrés egy idézetét kölcsönzi érzéseinek megvilágítására:

„Eltemetve lenni, nem a legmelancholikusabb sorsa valamely kincsnek. Azonban annak a megismerése, hogy valamely csodálatos mű elmúlóban van, eltűnik, ez minden kéjt lázzá fokoz. Mulandónak lenni az értékek legértékesebbje. Karjainkban tartani és naponta látni: hogy hervad el a szeretőnk, ez valami hasonlíthatatlan melancholiával teszi teljessé az élvezetet, melyet szeretőnk nyújt. Nincs olyan igazi fokozott érzés, melybe a halál eszméje nem vegyült volna.” Barrésnek ez a mondata jutott eszembe, mikor Ady Endre szerelmi verseiről gondolkoztam.¹²

Kéri Pál is leszögezi: „Ady Endre beteg, nagyon beteg. [...] hisztériás, extatikus, vizionárius, féktelen erupciókban kitörő hangja csak fokozása annak az áldott betegségnek, amely valakit költővé bélyegez.”¹³ Móricz Zsigmond a mámor költőjeként mutatja be, és a *Vér és arany*ról ezt írja: „Olvassátok ezt a könyvet, hét szilvafa árnyékából kinőtt kultúrmagyarok s ezer zsibbadt érzések pezsdül föl. Fizikai részegség fog el s vele erkölcsi, lelki, szívbeli; a mámor fejedelem itt zongoráz, tépve, cibálva, a lelkünkön és bolond, boros szívünknek vére, amely nem fogy el, csak a fajtánk kialudtán, kiömlik az ő ütemére.” Tanulságképpen a mámor transzcendens voltát állítja: „Szégyellitek magatokat tegnapi részegek. De akkor megistenülve éreztétek satnya lényeteket.”¹⁴

Emellett már e kezdetektől jelen van a kultikus méltatásnak egy zömmel keresztény toposzokból építkező vonulata, amely „az irodalmi kultusz” tankönyvi példájának tűnhet. Ugyanebben a gyűjteményben Tóth Árpád egész költeményét Ady és Jézus párhuzamára építi fel, például egy versszak: „Áldlak, mivel szilaj vagy s szelíd, mint ama Másik, / Kinek kemény kezétől a templomi kufár-had / Üvölt vala. . . s ki szólt: Ha ki szívében fáradt / Énhozzám jőjjön el s lel megnyugasztalást itt. . .”¹⁵ Schöpflin Aladár is jellegzetes kultikus gesztussal él, amikor hitet tesz Ady mellett, és utal arra, hogy esetében nem a kritikus méri meg a művet, hanem a mű a kritikust:

¹¹ ADY Endre, *A Magyar Pimodan: Vallomások és tanulmány*, Nyugat, 1908/1–4.

¹² FENYŐ Miksa, *Ady Endre*, Nyugat, 1909/10–11.

¹³ KÉRI Pál, *Ady Endre szociális gyökerei*, Nyugat, 1909/10–11.

¹⁴ MÓRICZ Zsigmond, *Én mámor-fejedelem*, Nyugat, 1909/10–11.

¹⁵ TÓTH Árpád, *Ady Endrének*, Nyugat, 1909/10–11.

E sorok írója, aki sokszor és sok nehézséggel küszködve exponálta magát nyilvánosan és magánkörökben Adyért, maga is azok közé tartozik, akiket kezdetben idegenkedés fogott el ezeknek a furcsának, idegenszerűnek, homályosnak látszó verseknek láttára. Temperamentum, életmód, életkör, sőt világfelfogás fontos különbségei is elválasztották tőle. [...] Szóval: a hiba javarészt én bennem volt, az én készültségemben. Amint ezen túlestem, meggyőződéssé érlelődött bennem az a sejtélem, hogy irodalomtörténeti esemény, a magyar líra egy új fordulatának kiinduló pontja van előttem.¹⁶

Az elátkozotthoz és a szenthez kapcsolódó toposzok határozzák meg leginkább az Ady-kultuszok retorikáját, ám ezen belül számos lehetőség adódik: Ady mint hős, hőrosz, titán,¹⁷ vagy akár Ady mint Faust is elbeszélhető és tisztelhető lesz, az egyik 1945-ös iskolai irodalomtörténet Ady-leírásában például: „Ezért a merészségért Ady egy eltékozolt étellel fizetett. Mindent meg akart ismerni és érteni.” „A Léda-dalok a szenvedélynek szinte pokoli mélységét és izzását tárják fel”.¹⁸

Az idő múltával a démoni elemeket nem használó vagy háttérbe szorító kultusz válik a (máskülönben igen sokszínű) befogadástörténet fő szólamává – ahogy például Gaál Gábor korán kifogásolja: „Ady egykori elevenségének démoni káprázata már csak itt-ott csap fel olykor [...] helyette a köztudatban mindinkább ágál és lármáz egy hamis és idegen, kenetes-papos, néptanító, legényegyletes ál-Ady Endre”.¹⁹ A tengernyi példából csak néhány gyöngyszem: Földessy Gyula egyik titokfejtő tanulmányát a következő – kereszténység előtti időkre visszautalható – kvázi imával zárja, amelyben hálát ad, és bocsánatot kér a költőtől, hogy titkait megítélése szerint megfejtette:

Legkedvesebb költőm, Te hős célba tekintő gögös Ady Endre, ki úgy szeretted Magad befelhőzni, köszönöm, hogy egész voltodban megnyilatkoztál nekem és bocsáss meg érte, hogy így kitakartalak a Téged nem értők és nem szeretők szemei előtt, hogy prédájára bocsátottalak azoknak, akik nem ismertek meg, bár közöttük fényeskedtél. Te legdelibb vőlegénye, napsugárlelkű királyfia az Életnek és diadalmas leigázója a

¹⁶ SCHÖPFLIN Aladár, *Levél Osvát Ernőnek*, Nyugat, 1909/10–11.

¹⁷ Például: „Ady Endre pedig titán, de költő és semmi más.” HEGEDÜS Loránt, *Ady és Tiszta*, Bp., Nyugat, 1940, 44.

¹⁸ BARTA János, KOVALOVSKY Miklós, WALDAPFEL József, *Magyar írók Petőfitől József Attiláig*, Bp., Cserépfalvi, 1945, 198. Az Adyról irodalomtankönyveinkben adott kép történeti alakulásáról részletesen l. TESLÁR Ákos, *Tankönyvi példa: Ady-képek az irodalom tankönyvekben*, Literatura, 2006/3, 346–378.

¹⁹ GAÁL Gábor, *Bevezetés = Arvok és harvok Ady körül*, szerk. GAÁL Gábor, Kolozsvár, Lantos A. könyvkiadó jogosítványa, 1928, 4–5.

Halálnak, Te nagyságos prófétája a magyar és emberi Sorsnak, ne fájjon Néked, hogy életed értelme ilyen hamar tárul fel, hogy, íme, mindenki értője lesz a Te esztelen szépségeidnek és érzője a Te szent forráságodnak.²⁰

Hogy egy gyökeresen más eredetű példát is hozzunk: Révai József Ady-könyvében, az elemző rész zárlatául az addigi ideológiai kritikai hangot félretéve leszögezi:

Ady népiességét és népszerűségét nem lehet megítélni a mai nap, az utolsó hús év tapasztalataiból. Az ő költészete kristály, melynek sugártörése változik a szerint, hogy éjjel van-e vagy nappal, alulról vagy felülről esik-e rá a fény, hogy valamennyi oldala vagy csak egyes lapjai verik-e vissza a valóság sugarait. [. . .] És minél szebb, szabadabb, emberibb lesz a világ, annál többet fog felismerni önmagából Ady költészetében.²¹

Míg Révai korábbi kritikája a történelem egy bizonyos konstellációjában helyezte el és bírálta a költőt (hogy mennyire megalapozottan és hogy általunk elfogadott szempontból-e, most mindegy), ez a zárlat kívül helyezi a történelmi folyamatokon, azok végpontjába. Az idézett rész szerint Ady költészete egyfajta végső bölcsesség, amely az emberiség felnövekedésének befejezésekor válik majd teljes igazságában szemlélhetővé. (Ezt mondja az idézet, még ha ezzel maga Révai sem érthetett egyet.)

De ha a kezdeti Ady-kultusz túlzás nélkül a modern nyugati *életközött költő* meghonosítási kísérleteként is értelmezhető, mivel magyarázható, hogy végül ez a szólam drámaian háttérbe szorul, és a hivatalosság valamely szintjére eljutó Ady-kultuszok a másik utat választják? A választ a nacionalizmus logikájában vélem megtalálni, illetve abban, hogy a magyarországi (vagy a kelet-európai?) nacionalizmus az irodalmi kultuszt hagyományosan szorosabban akarja integrálni a saját ideológiai szövetébe és nagyobb terhet ró rá, amikor nagyobb szerepet szán neki a közösségépítő logikájában.²² Az Ady-recepció története során minden kultikus szempontú megszólalónak szembe kell néznie a hazafiság/hazafiatlanság kérdésével, sok esetben a témát eleve saját hazafiság-felfogásuk kifejtésére használják a megnyilatkozók, így ez az ellentétpár a fentebb említett ördögi/istenes, beteg/egészséges ellentétpárok közé íródik.

Csak egyetlen példával:²³ hazafiságfelfogások csatája kerekedik a Berzeviczy Albert által indított kultikus-ellenkultikus vitájából a kettészakadt irodalomról – hiszen az

²⁰ FÖLDESSY Gyula: *Ady Endre = uo.*, 82.

²¹ RÉVAI József, *Ady Endre = UÓ, Ady*, Bp., Szikra, 1952, 88.

²² Ennek a témának néhány részletét már megkísértem részletesen, a kultusz kutatás problémáival való összefüggésben megvilágítani: TESLÁR Ákos, *Ady-kultuszok és nacionalizmus*, Regio, 2005/4, 32–52.

²³ Lábjegyzetbe számúzva a még nyilvánvalóbbakat, mint Szabó Dezső hadba hívó előszavát a népi irodalom reprezentatív gesztusának számító 1928-as Adyra emlékező gyűjtemény-

irodalom eleve nemzeti szempont alapján volna kettészakadva. Berzeviczy a Kisfaludy Társaság előtt mondott elnöki beszédében konstatálja az irodalom kettészakítottságát, konzervatív-nemzeti és merészen újító táborra, mely utóbbi „nem szeret különbséget tenni hazai és külföldi befolyás, példa, szellem között”, ennek legjobbjaként úgy dicséri Adyt, hogy ugyanakkor vádolja is, ahogy irodalmi táborát (magyartalan internacionalizmussal) és olvasóközönségét (dekadenciával), sőt még a konzervatívokat is (amiért nem fogadták be).²⁴

Az Ady-probléma a költő cinizmusának őszinteségén vagy tettetett voltán fordul meg.

Ady vérszerinti magyar volt, [. . .] és sokat tartott erre, bár nemzetéről alig mondott valaha valami jót. El kell neki hinnünk, hogy magyarul érzett. Mármost a magyar nemzeti jelleg semmivel sem ellenkezik oly mereven, mint a cinizmussal. [. . .] Ady, mikor ez ellen sokszor vét, határozottan magyartalan; honnan veszi ő, lelkéből meríti ezt a cinizmust?²⁵

ben, az *Ifjú szívekben élek*ben, amely alig foglalkozik Adyval, helyette magától értetődően saját mozgalmáról és egy újabb magyarság-elképzelésről beszél, mintegy Ady szelleme-ként, önjelölt utódjaként, rendkívüli sűrűségben és abszolút magyarázatra nem szoruló-ként használva a *magyar* szót, például: „Ez a magyar psziché szerint, magyarokban magyar célokért megvalósuló demokrácia a magyar fajnak, a magyar magyaroknak ad számának és történelmi jogainak megfelelő érvényesülést és irányítást az élet minden terén.” Ebben a mozgalomban a vallásos és a nacionalista elemek nagyfokú keveredése nemzetvallást ad ki: „Új hitre, új honfoglalásra, új történelmi alkotás heroizmusára hívok minden magyar ifjut. [. . .] Szeretetünk, gyűlöletünk fakasztó oka, értelme, célja, új korszakot teremtő lelkünk szent terhesége: a magyarság.” SZABÓ Dezső, *A jövő felé = Ifjú szívekben élek: A magyar fiatalság hitvallása Ady Endre költészetének történelmi tanulságai mellett*, összeáll. HAJDÚ Dénes, BALOGH Edgár, Bp., A Híd kiadása az Egyetememes Magyar Ifjúság közös Ady Endre ünnepe-sége alkalmából, 1928, 3–4.

De Révai József egy emlékbeszédében is a nemzetszeretet mintája Ady, aki a nacionalizmus helyett a hasonló értelmű s szerepű patriotizmust testesíti meg, természetesen igen manipulatív módon: önmarcangolóan bírálja a népet, hogy felébredsz elmaradottságából – „Így volt hazafi Lenin, így voltunk hazafiak mi, magyar kommunisták, így volt hazafi Ady Endre. Fáj ma is, hogy a mi népünk elmaradt, és azért fáj, mert mi szeretjük legjobban hazánkat.” (RÉVAI József, *Ady Endre halálának huszonhetedik évfordulójára = i. m.*, 114.) Ki naivabban, ki teljesen pragmatikus felfogásban, de minden megszólaló a nacionalizmus rendszerén belül mozog, és saját nemzetfelfogásának lobogójaként használja Adyt.

²⁴ BERZEVICZY Albert, *Irodalmunk és a Kisfaludy-társaság*. Az ügy dokumentumaiból gyűjteményt közöl: *Viták Adyval és Adyról: Szemelvények a két világháború közötti Ady-viták dokumentumaiból*, szerk. KOVÁCS Géza, Bp., A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Irodalmi Választmányának kiadványa, 1977, 7–11.

²⁵ *Uo.*, 9.

Berzeviczy válasza nem irodalomtörténeti mélységű, nem esik benne szó a démoni költőszerepről, inkább irodalompolitikai kirohanás, enyhe antiszemita felhangokkal:

Lehet, hogy tévedek, de bennem az Ady verseinek olvasása azt az érzést kelti, hogy az ő végletes cinizmusa nem saját lényéből fakadt, hanem annak az irodalmi körnek a ráhatásából, amelynek ő – mindenesetre a saját hibájából is – egészen odaadta magát.²⁶

Míg Fenyő Miksa például annyival intézi el a támadást az Esti Kurírban, hogy „vakondhorizont” a Berzeviczyé, és Adyt mindez nem érinti, hiszen

[h]ol jár ő már csúfolóitól! Micsoda alpesi magasságokban, milyen glóriákkal homloka körül és akik felnéznek rá, akik minden igéjét lesik, akik verseiből a magyar sors, a magyar elhivatás orgonabúgását hallatják: az az egész magyar fiatalság,²⁷

addig Babits alapos választ ír a Nyugatba *A kettészakadt irodalom* címmel. Ebben megállapítja, hogy „Az elnöki beszéd kritikája a költő helyett az embert éri – az embert és hazafit”, visszautasítja a „rossz társaság” teóriát. Érvelését – jellegzetes kultikus gesztussal – túlbiztosítja, amikor egyszerre tagadja és láttatja természetesnek Ady cinizmusát: „Dehát Ady sohasem volt cinikus! [...] Nincs a világnak oly költője, akinek műveiből hajmeresztő cinizmusokat ne lehetne idézni.”²⁸ Kiáll Ady ideológiától független költői értéke mellett: „Ady a világirodalom egyik legnagyobb költője; Ady egyszerre mind a magyar nemzet egyik legméltóbb büszkesége is”, „mert mit számítanak pártok és ellenpártok az örökkévaló Szépség és Szent Magyarság csodálatos lehelletéhez képest, mely Ady lapjaiból mindenütt megcsap bennünket?”, és végül határozottan visszautasítja a hazafiatlanság vádját: „Lehetünk rossz írók, s erről mindenkinek joga van ítélni; de a hazaárulás rettenetes vád, s nem is irodalmi fórumra tartozik.” Valójában – az irodalompolitikai ízlés- és érdekharcon és az addigra már több évtizedes személyes konfliktusokon túl – arról van szó, hogy két nemzetfelfogás ütközik: a konzervatív elnök számára a hazafiság kizárja az internacionalizmust, míg a nyugatosok számára a kettő között nincs elsimíthatatlan feszültség: Babitsnál Ady egyszerre a világirodalomé és a nemzeté, Földessy szerint is „Ady, a magyarság és az emberiség prófétája”,²⁹ egyszerre magyar (fajiség) és internacionális (egy-emberiség) költő, akinek internacionalizmusa magyarságából indul ki.

²⁶ *Uo.*, 10.

²⁷ *Uo.*, 12.

²⁸ BABITS Mihály, *A kettészakadt irodalom*, Nyugat, 1927/7.

²⁹ FÖLDESSY, *i. m.*, 37.

A mi költészetünkben Petőfi világnézete az első fényes bizonyosság rá, hogy az egy-emberiség és a nemzeti eszme közötti ellentétet át lehet hidalni. [...] Petőfi legnagyobb eszméje: a világszabadság [...] s ebbe mint faji fogalom beletartozik a népek (s az egyéniség) felszabadulása, ezért kell küzdenie minden nemzetnek³⁰

Zárásként és hasznos példatárként térjünk vissza a Nyugat első Ady-számához, egy korábban szándékosan kihagyott közös mozzanathoz: ahogy az értekezők a dekadens költőt és a mámort, betegséget a nemzeti diskurzushoz és a haladás, haszon képzetéhez kapcsolják, melynek során dekadens, démoni alakját az ellenkezőjébe is fordíthatják. Ez nem teljesen váratlan, ha felidézzük, hogy Adynál a költő és a messiás is evidensen egy nemzeti keretrendszer része, vagy hogy a bonyolult, csapongó *Magyar Pimodan* feljegyzéseiben is nemzeti összefüggésekbe ágyazva tárgyalja az alkoholfogyasztás okait:

Én a magyar Pimodánról akarok írni most, arról a kényszerről, mely a tatáros, turkos magyarokat, ha magyarok s egy kicsit zsenik, beleviszi az ivásba. [...] A magyar fajtában öntudatlanul és rettenetesen él egy átok sejtése, azé a kielégülhetetlensége, mely a féllelkek átka. [...] A művész, aki egy kicsit zseni és magyar, természetesen ezer métermázsával súlyosabb teherként cipeli lelkén ezt az átkot”, és ha előle nem menekül az alkoholizmusba, érzékenysége örületté fokozódik: „még ma is jobban szeretem az életet egy-két negyedóraig valaminek látni, mintsem elengedjem magam a mámor turista-kötele nélkül a meredélyen.³¹

Az Ady *betegségét* leíró Kéri Pál a kórnak szintén nemzeti magyarázatát adja:

Egészséges, a lehetőségig normális költője csak egészséges országoknak és koroknak lehet. [...] ez a rendetlen, hisztériás, beteg ország és kor nem találhat kifejezőbb és szuggesztívebb költőt Ady Endrénél. / Azonkívül pedig Ady Endre betegsége tősgyökeresen annak a társadalmi rétegnek a betegsége, amelyből kinőtt.³²

Móricz a magyar messiásról megállapítja:

A munka nagy, nagy, áldásos kincstermése hiányzik belőle. Az a pozitív haszon, amely az emberiségnek a semmiből ingyen hoz megbecsülhetetlen, örömadó ajándékot.

³⁰ Uo.

³¹ ADY, *A Magyar Pimodan*, i. m.

³² KÉRI, i. m.

De hát az nem haszon, ha valaki elsírja a mi bánatunkat? elátkozza helyettünk a világot? ha elissza előlünk a borunkat? S a maga szívébe, lelkébe, fejébe szed minden keserűséget, csüggedést, mámort; és ő egymaga megy tönkre attól a sok méregtől, ami egy nemzet lelkéből gyűlt belé?³³

Hatvany Lajos leírásában a bohém életvitel hosszabb távon a társadalom haladását szolgálja:

Hit, állam, kötelesség, bűn, szerelem, család fogalmi, művész agyakban alakulnak, újulnak s az eleinte paradoxnak érzett bohéme-műveltség után csúszik-mászik lustán az egész társadalom. Igaz, hogy a műalkotás aesthetikai hatásában él úgynevezett „örök életet”, de a kortárs művészek, ha ugyan nem pusztá virtuóz, még etikai hatása, egész csomó felelőssége, kötelezettsége van. Felelős az összes vele élőkért, kiket alakít, nevel, lendít, kik rajta keresztül látnak, benne élnek, kiket önmaga s ez által önmaguk felé visz – kik végül vele kerülnek az utókor színe elé.³⁴

Fenyő Miksa, miután megállapította, hogy Ady költészetének középpontjában a Halál áll, kijelenti, Ady mégsem pesszimista: „Aki ezekből a versekből szól mély sóvárgással: alázatos koldusa az Életnek.”³⁵ Babits értelmezésében már nem is a költő betegsége fordul át az egészségbe, hanem az utóbbi az alapvetőbb:

Ady naivul és ősmagyar egészséggel hüpermodern, minthogy Petőfi egész naivul volt királyellenes és forradalmár. [. . .] Ez a naiv dac, ha az életfelfogásra applikálódik, minél különcebb, a nyárspolgárnak mennél kevésbé tetsző életfelfogásban tetszeleg: s így történik, hogy a legnaivabb, leg-egészségesebb lelkű költőnél perverz, beteg érzelmek akart szenvedését találjuk. Ady alapjában igen egészséges magyar lélek és vágyai a legegészségesebb és legvidámabb életvágak. Ő nem a halál rokona, bár annak mondja magát.

Sok rosszat lehet tehát mondani a későbbi, kultikus jobboldali Ady-recepció³⁶ kisa-játító jellegéről, de annak szellemi alapjait már a nyugatos Ady-kultuszban is tetten érhetjük, egy fontos különbséggel: itt még egyszerre jelenik meg az átkozott és a

³³ MÓRICZ, *i. m.*

³⁴ HATVANY Lajos, *Indulás*, Nyugat, 1909/10–11.

³⁵ FENYŐ, *i. m.*

³⁶ Vö. TESLÁR Ákos, *Betegség és kultusz. Ady utóéletében = Amihez mindenki ért. . . Kultúratudományi tanulmányok*, szerk. MENYHÉRT Anna, VADERNA Gábor, Bp., JAK, L'Harmattan, 2006 (JAK Füzetek), 106–115.

szent, a beteg és az egészséges. Az „elátkozott költő” kultuszát alig találhatjuk meg vegytiszta formájában, a démoniság kezdettől a „haza és haladás” koordinátái között értelmeződik, az Ady-féle „istenes ördög” oximoron szellemében – aztán a későbbi kultuszokból a démoni káprázat (bizonyára mint a nemzet szempontjából haszontalan) kikopik, s az ellentmondások egyensúlya felborul, amint az irodalmi kultusz visszatér otthonos terepére, a szentek és próféták közé.